

**TINDAK TUTUR INFORMATIF SAJRONE KHOTBAH KEBAKTIAN
MINGGU ING GREJA KRISTEN JAWI WETAN ING KUTHA
SURABAYA**

e-jurnal

Dening:

**Purwo Prasetyo Yuwono
092114224**

**JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
2013**

TINDAK TUTUR INFORMATIF SAJRONE KHOTBAH KEBAKTIAN MINGGU ING GREJA KRISTEN JAWI WETAN ING KUTHA SURABAYA

PURWO PRASETYO YUWONO
PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA
Purwayuwana47@Gmail.com

Abstrak

Panliten ngenani tindak tutur wis akeh kang nliti nanging panliten kang nliti tindak tutur sajrone khotbah isih arang. Panliten sadurunge mung ngandharake ngenani wujud tindak tutur lan dayane tindak tutur ing masyarakat. Asil saka panliten iku mung ngandharake undha usuke basa lan *interfensi* basa. Bedane panliten tindak tutur ing khotbah iki luwih nengenake strategine penutur lan isi sajrone khotbah iku dhewe. Panliten ora mung niliti khotbah sagreja, nanging khotbah ing Greja sakutha Surabaya. Adhedhasar alesan iki bisa ditegesi yen panliten iki isih durung ditliti.

Punjere panliten iki, yaiku tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi wetan ing kutha Surabaya. Dene kang dadi undere panliten iki, yaiku (1) kepriye wujud tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya; (2) apa wae strategi tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya; lan (3) apa wae isine tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya. Adhedhasar punjere panliten iki mula kang dadi tujuwane panliten iki, yaiku (1) ngandharake wujud tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya; (2) ngandharake strategi tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya; lan (3) ngandharake isine tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya.

Landhesan teori kang digunakake ing panliten iki, yaiku teorine Austin, Searle, Brown lan Levinson. Austin ngandharake tindak tutur iku ukara kang diwedharake dudu pawarta, nanging kalebu ing tumindak. Banjur Searle ngandharake yen saben tuturan minangka tumindak kang pungkasan. Dene Brown lan Levinson ngandharake tindak tutur iku ukara kang ngemu teges kang gumantung saka kahanan.

Panliten ngenani tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya iki kalebu panliten linguistik sinkronis amarga nliti basa kang digunakake nalika saiki. Panliten iki asipat dheskriptif analisis. Dhata panliten iki, yaiku tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya. Dene sumber dhatane, yaiku tuturan kang dituturake penutur kang ditindakake dening pendhita ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya. Dhata iki dikumpulake nggunakake metodhe semak lan cakap. Saka dhata kang wis diolehi, banjur dhatane ditranskripsi lan diklasifikasi. Sawise dijlentrehake banjur asile dhata kang wis dijlentrehake iku disuguhake nggunakake metodhe formal lan informal.

Wujud tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya ana rolas yaiku *hedge*, rangu-rangu, pasarujukan, *hibrida*, panggenah, asesulih, struktur pilihan, panyilak, paneges, *eliptik*, *metafor*, wacahan. Strategi kang bisa digunakake ing tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya ana wolung yaiku menahi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nglapurake, nuduhake, nyritakake, menahi paseksen, wolung strategi iku mau nggunakake kanthi cara blaka. Sabanjure yen nggunakake kanthi cara samudana strategi kang bisa digunakake ana lima yaiku menahi pitutur, martakake, nandhesake, nuduhake, nyritakake. Dene isine tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya ana telu yaiku firman, dhogma lan tafsir.

Tembung wigati: tindak tutur, informatif, dhogma, lan tafsir

PURWAKA

Panliten ngenani tindak tutur wis akeh kang nliti nanging panliten kang nliti tindak tutur sajrone khotbah isih arang. Panliten sadurunge luwih akeh nliti tindak tutur sajrone masyarakat. Panliten kang nliti tindak tutur iku mung ngandharake ngenani wujud tindak tutur lan dayane tindak tutur ing masyarakat. Asil saka panliten iku mung ngandharake undha usuke basa lan *interfensi* basa. Bedane panliten tindak tutur ing khotbah iki luwih nengenake strategine penutur lan isi sajrone khotbah iku dhewe. Panliten sadurunge kang nliti khotbah ing Greja wis ana, nanging mung nliti khotbah ing sagreja wae. Dene panliten iki ora mung sagreja, nanging khotbah ing Greja sakutha Surabaya kang cacah ana telulas Greja. Adhedhasar alesan iki bisa ditegesi yen panliten iki isih durung diteliti.

Khotbah bisa ditemokake ing saben agama, nanging saben agama nduweni tata cara kang beda anggone nindakake khotbah. Khotbah ing Greja dipilih amarga tata cara anggone nindakake khotbah iki wis dirantam kanthi sistematis utawa urut. Tata cara iki diarani *liturgi* Greja. *Liturgi* minangka pakem kang ora bisa diowahi. *Liturgi* ing Greja iki kawiwitan saka pendhita donga, banjur puji-pujian kang ditindakake para jemaat lan pendhita. Sabanjure, pendhita menahi firman kang isine arupa ayat-ayat sajrone injil, banjur diterusake puji-pujian. Sawise puji-pujian banjur pendhita ndonga banjur diterusake khotbah. Tata cara sawise khotbah yaiku donga, atur pisungsung, puji-pujian, donga lan dipungkasi puji-pujian. Saka *liturgi* iki mau kang bisa mbedakake antarane tata cara khotbah ing greja lan tata cara khotbah ing papan pangibadah liyane. Mula saka iku dipilih khotbah ing Greja kanggo panliten iki.

GKJW dipilih kanggo plataran anggone njupuk dhata, amarga GKJW luwih kerep nggunakake basa Jawa tinimbang Greja-greja liyane. Saben wulan, khotbah kang nggunakake basa Jawa mesthi ana. Senajan saben Greja nduweni jadwal pangibadah kang beda. Kahanan kaya mangkene ora bisa ditemokake ing Greja-greja liyane, senajan uga ana Greja kang nggunakake basa Jawa sajrone khotbah

nanging wektune ora mesthi. Mula saka iku dipilih GKJW minangka papan panggonan kanggo ngumpulake dhata panliten iki.

Gegayutan karo andharan mau punjere panliten iki yaiku: (1) kepriye wujud tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya, (2) apa wae strategi tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya, (3) apa wae isine tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya.

Adhedhasar punjere panliten kadudut tujuwane panliten kaya mengkene: (1) njlentrehake wujud tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya, (2) njlentrehake strategi tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya, (3) njlentrehake isine tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya.

Tindak Tutur

Tindak tutur yaiku salah sijine jlentrehan ing kajian pragmatik (Levinson ing Suyono 1990:5). Panemu kaya mangkono nyethakake yen objek kajian pragmatik luwih akeh kang nliti tindak tutur ing cecaturan. Objek kang dijlentrehake ing pragmatik, yaiku arupa cecaturan kang bisa ditegesi kanthi nggunakake teori pragmatik.

Banjur Searle sajrone Ibrahim (2007:116), ngandharake yen tindak tutur minangka unit dhasar *komunikatif* kang sesambungan karo prinsip *ekspresibilitas*, ana sesambungan *analitik* antarane *nosi*, tindak tutur, kekarepane penutur, ukara kang dituturake lan nduweni makna tartamtu, apa tujuwane tuturan kang dituturake penutur, kepriye penanggepe mitratutur lan apa kang ndayani *kaidah elemen linguistik*.

Leech (1993:6) ngandharake yen sajrone tindak tutur iku ana aspek kahanane tutur kang nduweni sesambungan antarane siji lan liyane, yaiku penutur lan mitratutur, konteks tuturan, tujuwane tuturan, lan tindak tutur minangka tumindak. Sarat kang utama sajrone tindak tutur yaiku anane penutur lan mitratutur. Nalika tuturan iki dituturake,

penutur lan mitratutur kudu ngerteni anane struktur sosial, panganggone tuturan lan *interpretasi* tuturan saka mitratutur (Wijana, 1996:46). Tindak tutur nyoba nggayutake antarane basa lan tumindake penutur. Tindak tutur informatif minangka salah siji jinise tindak tutur kang nduweni tujuan menahi informasi utawa menahi pawarta marang mitratutur.

Wujud Tindak Tutur Informatif

Adhedhasar wujud tindak tutur informatif ing buku *Some Universals in Language Usage* Brown lan Levinson (1978:168) ngandharake teori kang ndayani ngrembakane wujud tindak tutur informatif. Wujud tindak tutur informatif kang diandharake Brown lan Levinson iki yaiku *kata berpagar*, *rangu-rangu*, *pasarujukan*, *hibrida*, *panggenah*, *berdeiksis*, *struktur pilihan*, *panyilak*, *paneges*, *impersonal*, *metafor*, *wancanan*.

Strategi Tindak Tutur Informatif

Ing bukune Ibrahim (1993:18) cara medharake kaperang dadi wolung peranan yaiku menahi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nglapurake, nuduhake, nyritakake, menahi paseksen iku kang kanthi cara blaka. Banjur kanthi cara samudana ana limang peranan yaiku menahi pitutur, martakake, nandhesake, nuduhake, nyritakake.

Isine Tindak Tutur Informatif

Ing kene diandharake ngenani isine tindak tutur informatif sajrone khotbah ing GKJW Kutha Surabaya. Isine kaperang dadi telung peranan yaiku firman, dogma, tafsir. Saben firman, dogma lan tafsir ing kene ora padha karo firman, dhogma, lan tafsir liyane (Didik:2010:7)

Khotbah minangka Tindak Tutur Informatif

Khotbah asale saka basa Arab (KBBI) kang nduweni teges pitutur ngenani agama kang diwedharake dening penutur marang mitra tutur. Khotbah kang becik lan bener iku gumantung saka wong kang ngandharake khotbah iku mau. Tegese becik lan bener iku kudu bisa narik kawigatene

wong akeh, nduweni ciri khas, lan kang paling wigati dhewe yaiku isi sajrone khotbah iku mau kudu neges lan menthes, supaya mitra tutur anggone ngrungokake bisa luwih cetha lan ngerteni khotbah iku dhewe.

Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya minangka Plataran Tindak Tutur Informatif

Ing kene greja minangka platarane tindak tutur amarga greja dadi papan panggonan kanggo panliten iki. Miturut Halliday sajrone Alwasiwah (1990:13) ana 7 peranan sajrone ruang basa yaiku (1) *instrumental*, (2) *regulatory*, (3) *representational*, (4) *interactional*, (5) *personal*, (6) *heuristik*, (7) *imaginatif*. Plataran sajrone tindak tutur yaiku kahanan utawa situasi, panggonan, papan, lan wektu. Dene plataran sajrone tindak tutur informatif kang sepisan yaiku papan utawa panggonan. Papan panggonane yaiku Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya.

Landhesan Teori

Ing kene teori kang digunakake yaiku teori tindak tutur kang dijlentrehake Austin (sajrone Ibrahim, 1993:106) yen ukara kang diwedharake iku dudu pawarta, nanging kalebu ing tumindak (*action*). Adhedhasar panemu kaya mangkono, bisa diandharake yen medharake samubarang kuwi diarani tumindak utawa pakaryan, amarga sajrone omongan mesthi wae ngemu maksud tartamtu, maksud kang kaya mangkene kang nuwuhake daya marang wong liya (mitra tutur), kaya dene njiwit utawa ngantem, tegese yaiku tumindak nalika medharake omongan kanthi maksud tartamtu.

Searle (1975) ngandharake yen saben tuturan minangka tumindak (Nadar, 2009:14). Searle uga merang tindak tutur dadi telu yaiku tindak tutur lokusi, ilokusi, perlokusi. Aspek tutur sajrone tindak tutur saliyané konteks yaiku penutur, mitratutur, tujuan tuturan, tuturan minangka kegiatan tindak tutur lan tuturan minangka tindak verbal (Leech sajrone Nadar, 2009:7). Tuturan sajrone kajian pragmatik bisa ditegesi wujud tindak tutur lan uga minangka produk sawijine tindak tutur.

Perangan tindak tutur kasebut dumadi adhedhasar *proposisi* lan isi tema sajrone tindak tutur. Dene, paedahe *proposisi* lan tema yaiku amrih mitra tutur bisa mangsuli pitakonane pamicara, negesi kekarapane pamicara, lan tanggap ngenani wedharan pamicara (Nababan, 1987:18).

Pragmatik nintingi makna kontekstual, yaiku makna kang luwih akeh saka apa wae kang dikarepake tinimbang apa kang satemene dituturake (Yule, 1996:3). Pragmatik nduweni sesambungan karo interpretasi ukara utawa ujaran sajrone konteks kang luwih jembar, kalebu pemahaman wacana kapercayan, lan pengarep-arep saka penutur lan mitratutur sesambungane penutur lan mitratutur, kuwajiban penutur lan mitratutur, wawasan penutur lan mitratutur, lan sapanunggalé.

Konteks minangka sawijine donya kang diisi dening pawongan-pawongan kang ngasilake tuturan (Schiffrin, 2007:547). Pawongan-pawongan ing kene nduweni sosial, kabudayan, identitas pribadi, wawasan, kapitayan, tujuwan, lan pepenginan lan kang nindakake interaksi antarane pawongan siji lan sijine sajrone sawenehe kahanan kang asipat sosial utawa budaya. Konteks ndayani wujudé teks. Schiffrin nduweni asumsi yen konteks lan teks minangka sawijine kontribusi kang padha gumantungé kanggo teges tuturan lan koherensi wacana antarane tuturan.

Adhedhasar andharan ing ndhuwur, bisa kadudut yen ta tindak tutur iku sawijine tumindak medharake ukara kang ngemu maksud tartamtu, kang bisa dicethakake kanthi blaka lan samudana. Tindak tutur kang ngemu maksud tartamtu ora bisa dipisahake saka konsep kahanan tutur. Konsep kaya mangkono kuwi, negesake tegese tindak tutur yaiku, tumindak kang ngasilake wedharan minangka produk tindak tutur. tingingan sing trep minangka dhasar kanggo nganalisis sawijining prekara ora bisa ditinggalake amarga teori bakal menèhi gambaran marang panliti.

METODHE PANLITEN

Panliten ngenani tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya iki kalebu panliten linguistik sinkronis amarga

nliti basa kang digunakake nalika saiki. Panliten iki asipat dheskriptif analisis. Dhata panliten iki, yaiku tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing Kutha Surabaya. Dene sumber dhatane, yaiku tuturan kang dituturake penutur kang ditindakake dening pendhita ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya. Dhata iki dikumpulake nggunakake metodhe semak lan cakap. Saka dhata kang wis diolehi, banjur dhatane ditranskripsi lan diklasifikasi. Sawise dijlentrehake banjur asile dhatane kang wis dijlentrehake iku disuguhake nggunakake metodhe formal lan informal.

ASILE ANALISIS DHATA

Wujudé Tindak Tutur Informatif Sajrone Khotbah Kebaktian Minggu Ing Greja Kristen Jawi Wetan Ing Kutha Surabaya

Wujudé tindak tutur informatif kaperang dadi rolas perangan. Rolas perangan iku yaiku *kata berpagar*, rangu-rangu, pasarujukan, *hibrida*, panggenah, *berdeiksis*, *struktur pilihan*, panyilak, paneges, *impersonal*, *metafor*, wacahan. Tuladhane *kata berpagar* kaya ing ngisor iki.

(1) PDPM : ...upama kowe pengin melu aku wenehna papan lan sandhanganmu marang wong kang ora nduwe, banjur wong sugih iku mangsuli: apa kudu kaya mangkono Gusti? Dene kowe isih mikir, brarti kowe isih durung percaya karo aku...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sukolilo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sukolilo, penutur menèhi informasi kanthi cara nggunakake tuturan *kata berpagar*. Iki bisa dideleng nalika penutur njlenterake khotbahe ana tembung “upama” kowe gelem melu aku, hla ing kono mitratutur wis

dibatesi apa kang dadi kekarepane penutur. Tuladhane rangu-rangu kaya ing ngisor iki.

- (2) PDPM: ...apa iya ya? Ah tambah bingung aku, paling iku ya nggawe sihir yen ora ngono ya ditulungi karo jin ujare wong farisi iku mau...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sukolilo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sukolilo, penutur menehi informasi kanthi cara rangu-rangu. Iki bisa dideleng yen ana tembung ah nalika penutur njlrenerake khotbahe. Tembung iku nduweni teges yen penutur rangu-rangu nalika ana pawongan ngomong apa iya ya? Ah tambah bingung aku iku nuduhake yen penutur rangu-rangu jalaran dheweke durung yakin karo apa kang ditindakake lan dituturake. Tuladhane tuturan pasarujukan kaya ing ngisor iki.

- (3) PDPM: ...takkira wong GKJW iku jarang gelem bersaksi, ancene ora diangep, tiyang GKJW menika biyasane isinan, bersaksi kok diseksekna nang wong akeh nanging jane nggih mboten sedaya mekaten. Kula sarujuk kaliyan panjenengan bu, ujare ketua majelis jemaat...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sukolilo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sukolilo, penutur menehi informasi kanthi cara pasarujukan. Iki bisa dideleng yen ana tembung takkira nalika penutur njlrenerake khotbahe. Tembung iku nduweni teges yen penutur nduweni isyarat pancen wong GKJW iku biyasane isinan. Banjur tembung sarujuk ing pungkasane ukara iku uga

nuduhake yen ukara iku pancen nduweni tuturan pasarujukan. Tuladhane tuturan hibrida kaya ing ngisor iki.

- (4) PDPM: ...nalika isih jaman Nabi Adam, prasejarah nganti jaman saiki korupsi lan politik iku wis ana...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sukolilo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sukolilo, penutur menehi informasi kanthi cara *hibrida*. Iki bisa dideleng yen ana tembung prasejarah ing kono. Pancen wiwit biyen korupsi lan politik wis ana. Tuladhane tuturan panggenah kaya mangkene.

- (5) PR: ...ya gene kowe wong kang cupet ing pangandel, angin lan udan ndang sirepa. Kudune yen kowe padha percaya marang aku, kowe mesthi bisa nyirep prahara kaya iku mau...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Darmo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Darmo, penutur menehi informasi kanthi cara panggenah. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

- (6) PAW: ...awakku winginane kalih lare-lare mlampah-mlampah dhateng Gramedia, wonten mriku wonten buku ingkang nyerat menawi kita kepengin sukses intinipun menika gampil, kita nandukaken kasaenan setunggal kemawon...

PAW: ...ora apa-apa kanggoku, yen kita wis nresnani Gusti lan sesami kita mesthi kita bakal urip mulya...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure

tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Ngagel lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Ngagel, penutur menehi informasi kanthi berdeiksis. Iki bisa dideleng yen tembung sesulih “-ku” ing *awakku* kang dituturake penutur wis cetha nuduhake marang penutur lan “aku” ing tuturan aku mlaku-mlaku karo anak-anakku neng Gramedia iku ya nuduhake penutur. Nanging tembung sesulih “-ku” ing *kanggoku* kang dituturake penutur wis beda pangertene. Tembung sesulih “-ku” kang nomer loro tetep nuduhake penutur. Ing kene asesulih digunakake kanggo njlentrehake lan menehi alesan saka sapa lan apa kang wis nglakoni salah utawa menehi pawarta. Tuladhane tuturan berstruktur pilihan bisa dideleng ing ngisor iki.

- (7) PDPM: ...para jemaat, ngapunten nggih. Nyuwun tulung nggih, panjenengan jumeneng rumiyin...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sukolilo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sukolilo, penutur menehi informasi kanthi cara berstruktur pilihan. Iki bisa dideleng yen ngapunten digunakake kanggo jaluk ijin supaya para jemaat gelem lan nglakoni apa kang dituturake penutur. Tuladhane tuturan panyilak kaya ing ngisor iki.

- (8) PWTK: ...aku ya mung urun rembuga wae. Mbuk padha nyadhari ta! Saben wong urip ya nduwe salah, senajan ta saben dina wis diati-ati supaya gak salah, ya tetep ana wae sing salah, sing kurang, sing luput...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale

dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Rungkut lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Rungkut, penutur menehi informasi kanthi cara panyilak. Iki bisa dideleng yen negasi yaiku supaya gak salah, ya tetep ana wae sing salah, sing kurang lan sing luput. Tuladhane tuturan paneges kaya ing ngisor iki.

- (9) PAW : ...piye maneh isaku mung menehi informasi marang para jemaat Ngagel dadi ya ora apa...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Ngagel lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Ngagel, penutur menehi informasi kanthi cara paneges. Iki bisa dideleng respons kang positip uga negatip iku kabeh gumantung saka awake dhewe kang ngrungokake khotbah iku mau. Tuladhane tuturan *impersonal* kaya ing ngisor iki.

- (10) PR : ...para jemaat, tulung panjenengan bikak alkitabipun. Kapundhut saking Lukas 13:1-9 lan Yesaya 55:1-9. Mangga kita mirengaken pangandikanipun Gusti...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Darmo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Darmo, penutur menehi informasi kanthi cara ora katon. Iki bisa dideleng penutur nalika ora apal apa isine firman mau banjur kanggo nutupi praupane kang ora ngerti lan lali

penutur ngongkon para jemaat mbukak alkitab lan diwaca bebarengan. Tuladhane tuturan metafor kaya mangkene.

- (11) PAC: ...Rama Abraham wae uga nduweni salah, nggih ta para jemaat, apa maneh kaya aku lan panjenengan sing menungsa biasa ngene. Salahe malah akeh banget...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Jambangan lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Jambangan, penutur menehi informasi kanthi cara bermetafor. Iki bisa dideleng penutur mbandingake anatarane nabi lan manungsa biyasa. Kabeh nabi mesthi ana salah lan lupute semono uga manungsa nanging manungsa ya aja muk padhakna karo nabi amarga nabi iku wis diutus dening Gusti supaya menehi dalan kang becik lan kita minangka manungsa bisa slamet ing alam donya lan akhirat. Tuladhane tuturan wacanaan ana ing ngisor iki.

- (12) DM : ...pak, aja disawat maneh ya! Wedhusku isih mangan, mengko wedhusku mlayu lan ucul piye?

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sidotopo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sidotopo, penutur menehi informasi kanthi cara eliptik. Iki bisa dideleng kanggo nylametake penutur, dheweke ora bakal nerusake tuturane. Mula saka iku tuturane dipendhot

Strategi Tindak Tutur Informatif sajrone Khotbah Kebaktian Minggu ing GKJW ing kutha Surabaya

Strategi Tindak Tutur Informatif kanthi Cara Blaka

1. Menehi Pitutur

Tuladhane tuturan kang menehi pitutur kaya ing ngisor iki.

- (13) PAC : ...manuta mamula, kanthi niki Rama Abraham punika pitados beriman marang Gusti punika karo percaya terus budhal. Percaya tapi meneng ae niku jenenge dudu percaya...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Jambangan lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Jambangan, penutur menehi pitutur kanthi cara blaka kang isine yaiku kita sedaya manut lan budhal nalika Gusti wis milih awake dhewe. Kaya dene Rama Abraham nalika dheweke diutus Gusti budhal Rama Abraham uga budhal adhedhasar rasa percaya senajanta Rama Abraham ora ngerti tujuwane apa. Rasa percaya kudu ana ing uripe awak dhewe nanging percaya yen meneng wae iku dudu percaya.

2. Mbiwarakake

Tuladhane tuturan mbiwarakake kaya ing ngisor iki.

- (14) ...minggu-minggu menika kita sampun lumebet ing minggu-minggu pra paskah, sumangga kita sambeti kanthi ngucapaken syukur lan ngresiki manah kita sedaya sarta kanthi mandeng ing salibing Gusti. Amien.

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Darmo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Darmo, penutur mbiwarakake kanthi cara blaka

supaya kita ngucap syukur lan ngresiki manah kita kanthi mandeng ing salibe Gusti.

3. Martakake

Tuladhane tuturan martakake kaya ing ngisor iki.

- (15) PT : ...ingkang nomer kalih sejatosipun waosan kita dinten punika wonten tiga. Nggih punika ingkang sepisan ingkang saking Yakubus 2 ayat 26 ingkang dados jejege pangabekti kita kala wau...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Karangpilang lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Karangpilang, penutur martakake kanthi cara blaka supaya kita ngerteni waosan kang bakal diandharake dening penutur. Waosane saka Yakobus 2 ayat 26.

4. Nandhesake

Tuladhane tuturan nandhesake kaya ing ngisor iki.

- (16) PIS : ...kasetyanipun Allah mboten nate owah, mboten nate gingsir. Allah badhe tansah nresnani lan nggulawentah bangsa menika mujudaken bangsa inkang pinilih, bangsa ingkang pinilih nggih kados dene bocah nalika ing guwa garba tansah sampun dipuntresnani dening Gusti...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Wiyung lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Wiyung, penutur nandhesake kanthi cara blaka supaya kita ngerti yen tresnane Gusti

marang manungsa ora bakal owah. Mula saka iku yen kita nggawe jeneng kanggo anak iku kudu dipikir dhisik amarga sajrone jeneng iku mau ana donga, pangarep-arep supaya bisa dadi wong kang becik nalika urip ing alam donya.

5. Nglapurake

Tuladhane tuturan nglapurake kaya ing ngisor iki.

- (17) PT : ...sabibare kebaktian majelis kumpul rumiyin amargi kedhah wonten laporan ngenani keuangan greja...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Karangpilang lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Karangpilang, penutur nglapurake kanthi cara blaka supaya kita ngerti sabibare kebaktian para majelis greja kudu menahi laporan keuangan.

6. Nuduhake

Tuladhane tuturan nuduhake kaya ing ngisor iki.

- (18) PAC : ...pitados dening Gusti mangke ngedalaken paring pambiyantu mekaten ugi dhawuh punika inggih nuduhaken dhumateng kita sedaya. Kita sedaya punika dipuntimbali dening Gusti, supados purun budhal...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Jambangan lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Jambangan, penutur nuduhake kanthi cara blaka supaya kita percaya lan gelem budhal dadi apa wae. Yen ora budhal tegese ora nduweni iman lan ora percaya.

7. Nyritakake

Tuladhane tuturan nyritakake kaya ing ngisor iki.

- (19) PWK : ...cariyos ingkang kita pirengaken, anak ilang nomer kalih punika ingkang ragil punika ngringkesi warisan...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Tanjung Perak lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Tanjung Perak, penutur nyritakake kanthi cara blaka supaya kita aja dadi anak kang duraka marang wong tuwa.

8. Menehi paseksen

Tuladhane tuturan menehi paseksen kaya ing ngisor iki.

- (20) PWK ...anakipun kapurih ngutil lajeng bapakipun ingkang dados sungkan lajeng dipuntabrakaken. Dumugi margi lajeng anake mudhun langsung ditempling nggih punika tiyang sepuh ingkang kuciwa...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Tanjung Perak lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Tanjung Perak, penutur menehi paseksen kanthi cara blaka supaya kita aja ngampleng anak kita dhewe senajan dheweke tumindak ala nanging kudu dikandhani kanthi cara kang bener lan pener.

**Strategi Tindak Tutur Informatif
kanthi Cara Samudana**

1. Menehi Pitutur

Tuladhane tuturan kang menehi pitutur kaya ing ngisor iki.

- (21) DAS : ...kanthi mekaten saged dados pirantosing Gusti kangge karahajaning sedaya titah. Desa mawa cara, Negara mawa tata...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sidotopo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sidotopo, penutur menehi pitutur kanthi cara samudana yaiku ing ukara desa mawa cara negara mawa tata, iku bisa dingerteni yen papan panggonan kang becik mesthi nduweni paugeran dhewe-dhewe.

a. Martakake

Tuladhane tuturan kang martakake kaya ing ngisor iki.

- (22) PDPM: ...wonten ing 1 Petrus 5 ayat 8, panggodha menika kalambangan kados singa ingkang geruh-geruh madosi kanthi kliteran madosi manungsa ingkang saged dipunmangsa...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sukolilo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sukolilo, penutur martakake kanthi cara samudana supaya kita ngerteni iman kanthi apik lan bisa mujudake, mbuktekake imane dhateng Gusti.

b. Nandhesake

Tuladhane tuturan nandhesake kaya ing ngisor iki.

- (23) PT : ...1 Korintus 12:12-31mekaten suraosipun Badan siji, sejatine akeh. Sabab, kayadene badan iku siji,

mangka gegilitane akeh; sarta sakehe gegelitaning badan iku sanadyan akeh, padha dadi badan siji; mangkono uga Sang Kristus...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Karangpilang lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Karangpilang, penutur nandhesake kanthi cara samudana supaya kita ngerti yen kabeh iku ana panggone dhewe-dhewe kayadene sikil, tangan, mripat lan sapiturute. Iku mau kabeh dadi perangane awak.

c. Nuduhake

Tuladhane tuturan nuduhake kaya ing ngisor iki.

(24) PT : ...deloken lintang iku, itungen! Itungen lintang-lintang ing langit iku. Pira cacake? Kaya dene turunanku. Itungen pasir ing laut, kaya dene turunanku. Kita bakal dadi Bongsa kang gedhe...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine lanang lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Jambangan lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Jambangan, penutur nuduhake kanthi cara samudana supaya kita ngitung lintang lan pasir, lintang lan pasir iku kaya dene anak turune Abram kang bakale akeh banget.

a. Nyritakake

Nyritakake kanthi cara samudana yaiku nyritakake kang isih samar-samar. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

(25) DM : ...critanipun, wonten saklompok mendha, mendha menika nembe menikmati wontenipun suket ijo

ingkang subur banjur arep ana kewan galak sing arep mangsa mendha iku mau...

Dhata ing ndhuwur nuduhake tuturan kang dituturake dening penutur kang umure tuwa, jinis kelamine wadon lan status sosiale dhuwur marang mitratutur kang rata-rata tuwa, jinis kelamine rata-rata wadon, lan status ekonomine sedhengan. Dene sesambungan antarane penutur lan mitratutur yaiku ora kenal. Tindak tutur kasebut katindakake ing GKJW Sidotopo lan kahanane resmi. Nalika ketemu ing GKJW Sidotopo, penutur nyritakake kanthi cara samudana supaya kita yen wis dikandhani aja ngalih saka papan kene ya aja ngalih nanging mendha iku mau malah ngalih merga dheweke ngungkuli karepe dhewe.

Isine Tindak Tutur Informatif sajrone Khotbah ing GKJW ing Kutha Surabaya

1. Firman

Strategi tindak tutur informatif kang kalebu firman, yaiku menehi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nuduhake, lan nyritakake.

2. Dhogma

Strategi tindak tutur kang kalebu dhogma iku mung menehi pitutur. Dhata kanggo njlentrehake andharan iki bisa dideleng ing ngisor iki.

(66) PWTK : Sahadhat kalih welas inggih punika pangaken pitados rasuli. Kawula pitados dhateng Allah Sang Rama, ingkang Mahakawasa, ingkang nitahaken langit kaliyan bumi. Inggih pitados dhateng Yesus Kristus ingkang putra ontang-anting, Gusti kawula. Inggih kabobotaken dening Roh Suci, miyos saking prawan Maryam. Inggih badhe nandhang sangsara nalika jumenengipun Pontius Pilatus, kasalib, nglampahi seda, lajeng kasarekaken, tumedhak dhateng ing teleng palimengan. Ing tigang dintenipun wungu malih saking antawisipun tiyang pejah. Lajeng sumengka dhateng ing swarga, pinarak wonten ing tengenipun Allah Sang Rama ingkang Mahakawasa. Saking ngriku inggih badhe rawuhipun ngadili

tiyang ingkang gesang kaliyan ingkang pejah. Kawula pitados dhateng Roh Suci. Kawula pitados wontenipun pasamuwan Kristen satunggal ingkang suci sarta wradin, inggih patunggilanipun para suci. Punapa dene pangapuntening dosa. Tanginipun raga. Sarta gesang langgeng.

Dhata ing ndhuwur nduweni teges dogma kang menehi pitutur lan nyritakake, kapethik saka Yesaya 43:4 isine ngenani aja ngungkuli karepe dhewe. Kita minangka manungsa kudu nduweni sipat andhap asor, aja nganti mbiji pawongan liya sakarepe dhewe. Senajan kita kebak dosa lan duraka nanging Gusti tetep nresnani lan ngruwat dosa kita. Kita uga kudu nduweni rasa tresna lan asih marang sapa-dha-padha.

3. Tafsir

Strategi tindak tutur kang kalebu tafsir, yaiku menehi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nglapurake, nuduhake, nyritakake, menehi paseksen.

PANUTUP

Dudutan

Adhedhasar andharan lan jlentrehan ing bab papat, bisa didudut wujud tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan kutha Surabaya diperang dadi rolas perangan yaiku pawadan, rangu-rangu, pasarujukan, hibrida, bereferensi, berdeiksis, berstruktur pilihan, bernegasi, berpenegas, impersonal, bermetafor, eliptik. Tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing Greja Kristen Jawi Wetan ing kutha Surabaya adhedhasar strategine diperang dadi wolung perangan yaiku menehi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nglapurake, nuduhake, nyritakake lan menehi paseksen kanthi cara blaka lan samudana.

Adhedhasar strategine, isi tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing GKJW ing kutha Surabaya kang kalebu firman yaiku menehi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nglapurake, nuduhake, nyritakake, lan menehi paseksen. Adhedhasar strategine isi tindak tutur informatif sajrone khotbah

kebaktian minggu ing GKJW ing kutha Surabaya kang kalebu dogma mung menehi pitutur. Adhedhasar strategine isi tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing GKJW ing kutha Surabaya kang kalebu tafsir yaiku menehi pitutur, mbiwarakake, martakake, nandhesake, nglapurake, nuduhake, nyritakake, lan menehi paseksen.

Pramayoga

Panliten ngenani tindak tutur informatif sajrone khotbah ing GKJW Kutha Surabaya kang didhasarake marang wujud, strategi lan isine isih akeh kang durung diteliti kanthi cetha. Kurange dhata kang luwih kompleks lan maneka warna nambahi panliten iki isih adoh saka sampurna. Panliti sadhar, ing panliten iki akeh cacad lan kurangane, mula panliten tindak tutur informatif sajrone khotbah kebaktian minggu ing GKJW ing kutha Surabaya isih bisa dirembakakake.

KAPUSTAKAN

- Alwasilah, Chaedar. 1990. *Sosiologi Bahasa*. Bandung: Penerbit Angkasa
- Alwasilah, Chaedar. 1993. *Pengantar Sosiologi Bahasa*. Bandung: Penerbit Angkasa
- Austin, John L. 1962. *How to Do Things with Word*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Brown, Penelope dan S.C. Levinson. 1978. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge. Cambridge University
- Horn, Laurence R. and Gregory Ward. 2006. *The Handbook of Pragmatics*. Blackwell Publishing Ltd (Ed)
- Ibrahim, Abd. Syukur. 1993. *Kajian Tindak Tutur*. Surabaya: Usaha Nasional
- Leech, Geoffrey. 1993. *Prinsip-Prinsip Pragmatik (kajawakake dening M.M.D Oka)*. Jakarta: UI Press
- Nababan, P.W.J. 1987. *Ilmu Pragmatik*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Direktorat Jendral Pendidikan Tinggi Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan

Nadar, F.X. *Pragmatik & Penelitian Pragmatik*. Yogyakarta: Graha Ilmu
Wijana, I Dewa Putu. 1996. *Dasar-Dasar Pragmatik*. Yogyakarta: Andi Offset

Yule, George. *Pragmatik*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar

